

УДК 811.161.282'2

ОСОБОВІ ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Ганна Мартинова

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)
e-mail: ganmart@meta.ua
ORCID: 0000-0002-8033-075X

У статті вперше розглянуто систему особових дієслівних форм у середньонаддніпрянському діалекті як цілості, уточнено систему флексій, увиразнено тенденцію до їх нерозрізнення в 2-ій та 3-ій особах однини й 1-ій та 2-ій особах множини внаслідок нейтралізації протиставлення /e/ : /u/ в ненаголошеній позиції, вирізнено специфіку словозміни та динамічні процеси в ній за останнє півстоліття. Також з'ясовано особливості функціонування дієслівних особових форм у різних зонах досліджуваного діалектного континууму, уточнено їх поширення.

Ключові слова: дієслово; особові дієслівні форми; родові дієслівні форми; відмінювані дієслівні форми; незмінювані дієслівні форми; середньонаддніпрянський діалект; діалектна диференціація; зональність.

Martynova Hanna. Personal verb forms in the MidUpperDnieper patois.

The article is originally regarding system of personal verb forms in the MisUpperDnieper dialect as taken totally. The thorough analysis of verb flexes, of functioning and extending of the personal verb forms in the MidUpperDnieper area enabled the detailed consideration of the personal flexes for the verbs in present and future perfect for conjugations 1 and 2, as well as the tendency for their mingling in the 2nd and 3rd persons singular and the 1st and 2nd persons plural caused by the neutralized opposing of /e/ : /u/ in the unstressed position, singling out the specific means for flexing and its dynamics through last half-century. Also the explanation is given as to personal verb forms' functioning in various areas of the dialectal continuum, their spreading is verified, especially for the 1st person singular according to presence/absence /ð/ – /ʒ/ (ж)/, /з/ – /ж/, /m/ – /ч/, /c/ – /u/, 3rd person singular and plural of the verbs in conjugation 2 according to [m] softening. The investigation output asserts the significant tendency in the development of the Mid UpperDnieper patois, represented through their phonetics and phonology: the area's centre enjoys the phenomena typical of the dialect, and periphery has the elements caused by inter dialect interaction.

Keywords: verb; personal verb forms; gender verb forms; flexed verb forms; permanent verb forms; MidUpperDnieper patois; dialect differentiation; zonal mapping.

Постановка проблеми. В останні десятиліття відчутна активізація досліджень української діалектної мови: з'явилося чимало праць, присвячених системному вивченню фонетики, фонології, лексичного та фразеологічного складу говірок. Меншу увагу приділено аналізу одиниць граматичного рівня, їх ієрархії та функціонуванню в діалектах. З огляду на це докладний опис словозміни різних частин мови, а особливо іменника й дієслова, що належать до центру граматичної системи говірок, є актуальним, зокрема й для

© Мартинова Г., 2018

поглиблення виробленої в останні роки методики аналізу діалектного фактажу, вилученого зі зв'язних текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання проблеми. Вивчення функціонування дієслів у середньонадніпрянських говірках має тривалу історію. Спочатку дієслівні форми були ґрунтом для класифікації говорів. Зокрема, М. Максимович у «Начатках русской филологии» відрізняв червононоруське й малоруське наріччя за формами дієслів із закінченнями *-иму, -имешь, -име, имемъ, -имете, -имуть*, типу *знатиму, водитиму* [Максимович 1980, с. 47]. Ширше відомості про дієслово представлені в праці К. Михальчука, де використано матеріали, зібрані за «Програмою» І. Новицького (питання 44–59), де, зокрема, у трьох середньонадніпрянських говірках засвідчено інфінітив на *-ти* переважно в наголошеній позиції: *ревти, гребти, берегти, пекти*, хоч переважає форма на *-ть*: *пасинкувать, чарувать, горювать, плавать, ходитъ, робитъ*; особові форми дійсного способу теперішнього часу 1 ос. одн.: *хожу (ходжу), сижу (сиджу), прошу, пуцу*; 3 ос. одн.: *літає, збірає, рубає, іде, ходитъ, робитъ*; 3 ос. мн.: *ходять, носять, водять, роблять*; майбутнього часу: *ходитиму, -меш, -ме*, наказового способу – *пийте, бийте, лийте*, а також родові форми минулого часу дійсного способу: *казавъ, казали* та умовного способу – *бувъ бы знавъ, ходывъ би бувъ* [Новицкий 1872, с. 580–584]. К. Михальчук використав дієслівні ознаки для розрізнення наріч і піднаріч української мови; характеризує українське наріччя, подав кілька дієслівних форм: інфінітив на *-ти* після приголосного – *бігти, сікти, сохти, гребти, ревти*; вимова сполуки *-ться* як [ц'а] чи [ц'а] – *питаєця, питаєця, несеця, несеця*; майбутній час із *буду* та *-иму*; наказовий спосіб на *-ите, -іть, -іть* – *ходите, ходіть, ходіть* [Михальчук 1872, с. 472].

Із початку ХХ ст. більше уваги було приділено дієслівним формам говірок Полтавщини. Зокрема, О. Дорошкевич в описі говірки с. Хоцьок (нині Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.) зафіксував інфінітив переважно на *-ть*: *буть, крикнуть, купувать*, крім *верзти, берегти, пекти, дерти*, де наголошений кінцевий склад; описав дієслівну словозміну теперішнього часу, вказав на дві особові форми майбутнього часу типу *буду ходитъ, будеш ходитъ, буде ходитъ* та *ходитьи му, ходити меш, ходити ме*, а також прості форми минулого часу [Дорошевич 1915, с. 119–120]. П. Гнедич засвідчив у говірках Роменського повіту інфінітив на *-ть*: *закусювать, сновитать, дригать, ремигать*, особові форми 1 ос. одн. без чергування: *лазю, просю, возю* та з м'якими шиплячими: *хожю / ходю, сажю, захожюсь, розбужю, излажю, сліжю, гладжю, уходжю, обходжю* та ін., 3 ос. мн.: *держать, біжать, лежать, держятця, гурчать, оглашаютъ* [Гнедыч 1915, с. VIII–IX]. М. Йогансен, характеризує фонетичні риси говірки с. Шишак на Полтавщині, вказав на функціонування інфінітива із *-ть*, рідко *-ти*; особових форм 3 ос. одн. і мн. дійсного способу теп. ч. із кінцевими приголосними [т'] і [т]: *ходить, робитъ і ходит, робит*, рідше *ходе, робе; ходять і ходят* [Йогансен 1927, с. 19]. Б. Ткаченко серед морфологічних інновацій у лівобережних південних говірках вирізняв дієслівні форми 1 та 2 ос. мн. дійсного способу теп. ч. типу *ходімо, берімо, робімо, однесімо, беріте, робіте, однесіте, висадіте*, що виникли, на його думку, під впливом наказового способу; 3 ос. одн. і мн. дійсного способу теп. ч. із твердим приголосним [т]: *робит, висадит, берут, роблят, однесут, висадят* [Ткаченко 1927, с. 129–131]. П. Бузук, використавши наявні на той час свідчення, помітив подібні тенденції щодо функціонування в говірках Полтавщини інфінітива та форм 1 ос. одн. теп. часу, зокрема в говірках її північно-західної частини поширений інфінітив на *-ть* та форми 1 ос. одн. теп.

часу з чергуванням /д/ – /ǰ/ (/ж/), /з/ – /ж/, /с/ – /ш/, /т/ – /ч/ типу *хо^дǰу, хо^джу, са^джу, но^шу, пла^чу*, тоді як у південно-східній (на схід від річки Псла) починають панувати інфінітиви на *-ти* та форми *хо^дю, са^дю, но^сю, пла^тю* [Бузук 1929, с. 183–185]. Дослідник здійснив першу спробу представити поширення дієслівних форм 3 ос. одн. теп. часу II дієвідміни типу *ходе, носе* та твердого [т] у закінченнях дієслів 3 ос. одн. і мн. теп. часу [Бузук 1929, к. 2, 3].

У другій половині ХХ ст. дослідники не тільки фіксували й описували дієслівні форми, але й використовували їх для внутрішньої діалектної диференціації окремих груп середньонаддніпряньських говірок. Зокрема, В. Ващенко поділяв полтавські говірки на центральні, південні й західні, вирізняв у кожній із них відмінні дієслівні форми: у північних полтавських говірках поширений інфінітив на *-ть*, форми 1 ос. одн. *хо^джу, си^джу, про^шу*, рідко *хо^д'у, си^д'у, про^с'у, но^с'у*; у західній групі до цих ознак дослідник додає наявність форм 1 ос. одн. із [ǰ]: *хо^дǰу*, хоч можуть бути й *хо^джу, си^джу, про^шу* і *про^с'у*, м'який [т'] у закінченнях дієслів 3 ос. одн. і мн. дійсного способу теп. ч.: *'ходить, 'просит, 'ход'ат, 'прос'ат*, тоді як у центральних (у радіусі 100–120 км навколо Полтави) переважає інфінітив на *-ти, -т: си^д'іти, си^д'іт, шу^кати, шу^кат*, тоді як на *-ть* майже не виявляється; у 3 ос. мн. дійсного способу теп. ч. твердий приголосний [т]: *'ход'ат, 'нос'ат, 'прос'ат*; у 3 ос. одн. засвідчено форми *ходе, носе, просе* [Ващенко 1957, с. 409–411].

У 60-х роках ХХ ст. предметом діалектологічних студій стали й дієслівні форми окремих правобережних середньонаддніпряньських говірок: П. Лисенко та А. Могила розглянули дієслівні форми й особливості їхньої словозміни в говірках Середньої Черкащини. Зокрема, П. Лисенко спостеріг інфінітив переважно на *-ть*, зрідка *-ти*, а в говірці с. Байбузи ще й на *-те*, форми 1 ос. одн. теп. часу з відсутністю чергування (за винятком говірок Черкаського р-ну), крім *возити – возжу, лазити – лажу*, де /з/ – /ж/ чергуються; форми 3 ос. одн. теп. часу I дієвідміни на голосний [а]: *ни^та, од'ага, сп'іва* тощо та II дієвідміни з утратою флексії *-ть: при^ходе, ви^ходе, 'паре, пост'аве*, хоч трапляються й форми з *-ить*. Важливо, що дослідник представив ізголоси засвідчених дієслівних форм на картах [Лисенко 1960, с. 32–37]. А. Могила також аналізував вищеназвані форми, але оскільки досліджував дієслівну словозміну в говірках північної й західної частин названого регіону, то зафіксував чи переважання однієї з форм, чи їхній паралелізм, прагнуч пояснити зумовленість явищ [Могила 1960, с. 57–63].

У посібниках для вищої школи Ф. Жилка та С. Бевзенка вказано на функціонування в середньонаддніпряньських говірках інфінітива на *-ти* та *-ть* з перевагою то першої, то другої форм, наявність чергування [д]–[ж], [ǰ]; [т]–[ч], [с]–[ш], [з]–[ж] у більшості середньонаддніпряньських говірок, крім їхньої південної та східної частин; втрата кінцевого [т'] у 3 ос. одн. дієслів теп. ч. (майб. ч. док. в.) 2 дієвідміни, якщо наголос падає на основу: *'ходе, 'носе, 'просе*, але *кри^чит, ли^жит*, хоч у середньочеркаських говірках поширені форми *'ходить, 'носят, 'просит*; наявність у 3 ос. одн. дієслів теп. ч. (майб. ч. док. в.) I дієвідміни повної та усіченої форм: *'думайе, 'дума, знайе, зна, слухайе, слуха*; паралельні закінчення для дієслів 2 дієвідміни у 3 ос. мн. теп. ч. (майб. ч. док. в.): *'важат, 'важут, 'воз'ат, 'воз'ут, 'пойат, 'пойут*; збереження в дієсловах мин. ч. суфікса *-ну-*: *'висохнув, 'висохнула, 'вит'агнув, 'вит'агнула, 'киснути (т') – 'киснув, 'киснула* [Жилко 1655, с. 169–170; Бевзенко 1980, с. 236–237].

В Атласі української мови (АУМ 1) дієслівні форми представлено на 15 лінгвістичних картах (к. 251–266), крім цього, 12 карт репрезентують особливості фонетичної та морфемної структури інфінітива, специфіку наголошування окремих форм (к. 13, 16, 52, 56, 68, 108, 123, 135, 143, 159, 166, 179). Важливо, що 10 скартографованих явищ є релевантними для виділення середньонадніпряньського говору, причому одне явище (твердість / м'якість піднебінних /ш/ : /ш'/, /ж/ : /ж'/) утворює замкнений ареал у середньонадніпряньських говірках (АУМ 1, к. 90; АУМ 3, к. 11), інші властиві слобожанському і степовому діалектам південно-східного наріччя, для яких він став основою формування, та вкрапленнями суміжним діалектам північного й південно-західного наріч.

Визначення раніше не вивчених напрямів дослідження. Отже, особові дієслівні форми в різних групах середньонадніпряньських говірок мають відмінності, проте досі ще не здійснено комплексного аналізу цих одиниць в усьому середньонадніпряньському ареалі, не подано повної характеристики їхньої словозміни за матеріалами зв'язних текстів, не окреслено її динаміку упродовж більш ніж півстоліття, що й становить **актуальність** означеної теми.

Мета статті – комплексне дослідження системи особових дієслівних форм середньонадніпряньського діалекту, удокладнення інформації про специфіку їхньої словозміни упродовж останніх десятиліть, особливостей поширення й функціонування в різних зонах цього діалектного континууму.

Підґрунтям статті стали діалектні тексти, записані в середньонадніпряньських говірках упродовж 1993–2001 рр. і преставлені у вигляді електронної фонотеки на компакт-дисках (ГПК, ГЗП, ГЧ). Це дає змогу репрезентувати нову в сучасній діалектології методику вивчення дієслівних форм у зв'язному діалектному мовленні. Зважаючи на зональність середньонадніпряньського діалекту [див. Мартинова 2003, с. 250–253, к. 31], використовуємо тексти, що репрезентують говірки різного типу.

Аналіз діалектних текстів показує, що дієслово становить центр морфологічної системи досліджуваного говору, зокрема у зв'язному тексті, де в середньому понад 4 тисячі слів налічуємо близько 700 дієслівних форм, серед яких найбільше дієвідмінюваних форм, трапляються відмінювані, переважно дієприкметники пасивного стану, та з незмінюваних інфінітив (див. табл. 1).

Таблиця 1

Дієслівні форми в середньонадніпряньських говірках

Говірка	Усього дієслівних форм	Дієслівні форми				
		дієвідмінювані	відмінювані	незмінювані		
				інфінітив	дієпри словник	на -но, -то
Хц	660	612	8	-ть (28); -ти (10)	–	2
Ш	774	601	10	-ть (73); -ти (7)	1	–
Пщ	757	647	23	-ть (69); -ти (16)	–	–
Ст	603	556	47	-ть (25); -ти (7)	–	–
Трч	844	776	16	-ть (33); -ти (19)	–	–
Пнч	537	498	6	-ть (21); -ти (12)	–	–
Рж	610	562	8	-ть (21); -ти (20)	–	–
Мжл	479	394	33	-ть (2); -ти (44)	1	5
КК	675	582	8	-ть (4); -ти (81)	–	–
Ів	651	584	7	-ть (–); -ти (59)	–	1

Матеріал зв'язних текстів заперечує поширену в підручниках і посібниках думку про функціонування в середньонадніпрянських говірках інфінітива на *-ти* та *-ть* з перевагою то першої, то другої форм. Дані таблиці та здійснений аналіз засвідчують, що типовим для середньонадніпрянських говірок є функціонування інфінітива із формантом *-ть*, якщо основа закінчується на голосний звук, та *-ти* після основи на приголосний, тоді як у частині перехідних говірок його західної, південної та східної периферії можливі форми інфінітива на *-ти* та *-ть* або переважає афікс *-ти*. Зазначимо, що в цих говірках наявні й інші морфологічні риси південно-західної локалізації, зокрема функціонування дієвідмінюваних дієслівних форм із твердим [т] у закінченнях 3 особи однини та множини [докл. див.: Мартинова 2012, с. 96–104].

Категорія дійсного способу реалізована особовими й родовими формами теперішнього, майбутнього, минулого й зрідка давноминулого часів. Найбільш уживаними в текстах є форми теперішнього та минулого часів, що залежить від того, про які події розповідають інформанти, причому нерідко, згадуючи про минуле, вони використовують форми теперішнього (так званого історичного) часу, які позначають минулі дії, процеси та стани, що відбувалися чи виявлялися до моменту мовлення. Наприклад, на запитання «Як коноплі обробляли?» інформант відповідає: – *Йо/го ж 'с'ійут' / а то/д'і в'лмочуйут' / реут' / а то/д'і т'іпайут' на ц'у / на т'іпал'ку / а то/д'і мнут' но/гами / і 'мичут' на з'ребин' / і п'р'адка* / (ГПК, с. 72). На думку дослідників, таке використання слугує засобом наближення до читача або слухача минулих подій [Вихованець 2004, с. 255].

Словозміну дієслів теп. і майб. часу доконаного виду в однині представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Особові форми дієслів теперішнього та майбутнього часу доконаного виду (однина)

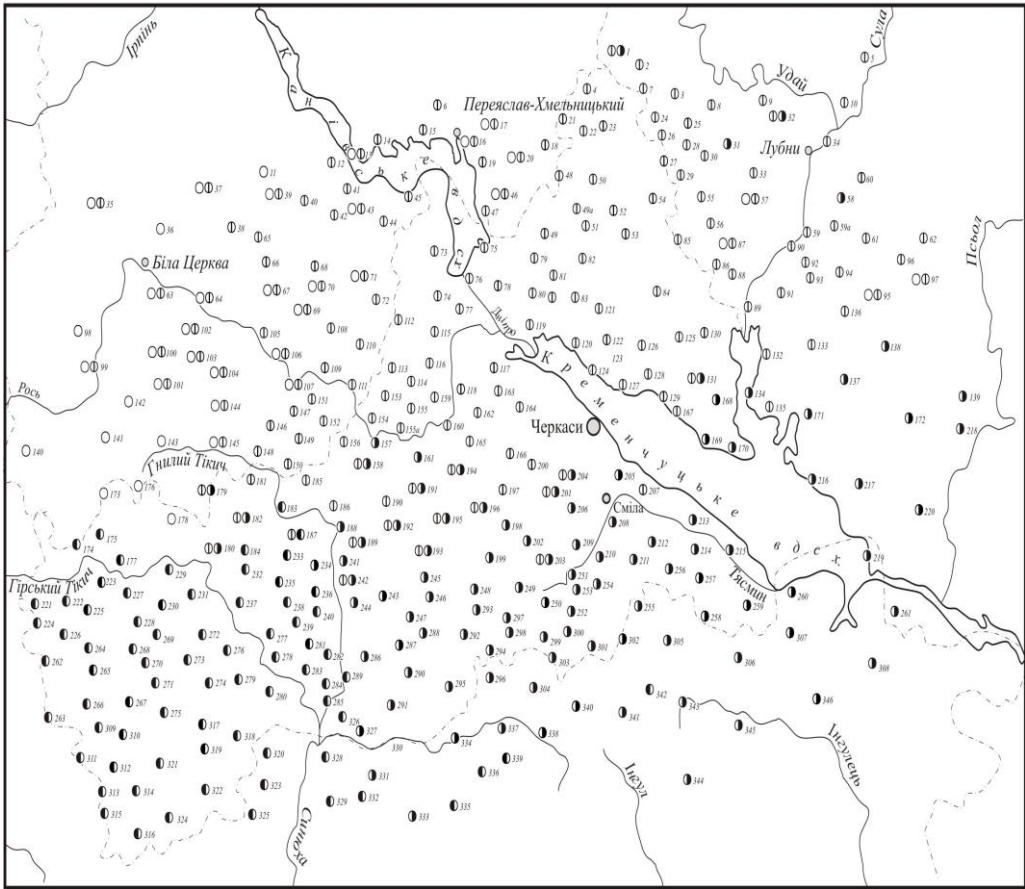
Дієвідміна	Особові закінчення дієслів		
	1 особа	2 особа	3 особа
I	-у	-еш, -иш,	-е, -е ^н , -и ^е , -и
II	-у	-иш, -іш,	-ить, -іть, -и, -е

У формах дієслів теп. і майб. часу док. в. у 1 ос. одн. засвідчене закінчення *-у*: *в'із'му, ни нал'убуйус'а, нароб'л'у, пиригор'ну, приклад'у, вигрибу, вибиру, на'сипл'у* (ГЗП, с. 131–136), *п'їду, дожи'ву* (ГЗП, с. 86), *'ч'ис'т'у, по'ч'ис'т'у* (ГЗП, с. 297), *поб'їжу, дир'жу, ка'жу, в'їа'жу, хо'жу, са'жу, си'жу, поса'жу, проц'їжу, до'хожу* (ГПК, с. 30, 31, 35, 40, 44, 48, 49, 84), *прикру'т'у, скру'т'у, пус'т'у* (ГЗП, с. 177–182), *збу'ї'у* (ГПК, с. 88), *розбу'ї'жу, за'хожус'* (ГПК, с. 234). У тексті: *А йа вси/да йо'му' сумку ст'роїу на 'тиждин' / дак о'то хл'їба од'р'їжу п'їбу'ханки* / (Пм); *А то/д'і у'д'ї'ї'жу 'висипл'у та т'ї'їагоди по'мийу / по'мийу / а п'їч га'р'ача по'ви'ц'їд'уйу та на п'їч' / та 'їагод насу'ш'у* / (ГЗП, с. 134) тощо. Специфіку дієслівних форм 1 ос. одн. становить наявність / відсутність чергування /д/ – /з̣/ (ж)/, /з/ – /ж/), /т/ – /ч/), /с/ – /ш/), на це вказували й інші дослідники середньонадніпрянських говірок, про що зазначено вище. Ця особливість стала для К. Михальчука головною підставою для виділення в українському наріччі середньоукраїнського і південноукраїнського різноріч [Михальчук 1872, с. 478]. В. Ганцов указав на

більше територіальне поширення форм на зразок *хо⁰дою, во⁰зю* поряд із давніми *хо⁰ѣу, во⁰жу*. Він фіксував уживання форм *закручувать* і *закрутювать*, *закушувать* і *закусювать*, що перебувають у безпосередньому зв'язку з вищезгаданими формами, на території південної частини Переяславського повіту, тобто в північних говірках середньоукраїнського різноріччя [Ганцов 1923, с. 31–32]. У лінгвогеографічних дослідженнях наявність / відсутність чергувань /д/–/ѣ/, /т/–/ч/, /с/–/ш/, /з/–/ж/ була підставою для поділу середньонадніпрянських говірок на північні та південні [Жилко 1955, с. 208–209, карта; Лисенко 1960, с. 32–33, карта; Матвіяс 1990, с. 117]. Згідно з АУМ, цей тип нейтралізації протиставлень «зімкнено-щільність» : «зімкненість», «дентальність» : «недентальність» поширений лише в південній і східній частинах середньонадніпрянського ареалу, слобожанських і степових говірках південно-східного наріччя, південноподільських, покутсько-буковинських і частково східнокарпатських південно-західних діалектах, а також північній частині правобережно- і західнополіських, де форми типу *хо⁰д'ю, но⁰с'ю* функціонують паралельно з *хо⁰ѣу, хо⁰жу, но⁰шу*. У західній частині окресленого ареалу наголос падає на кореневу частину дієслівної форми, а у східній – на флексію (АУМ 1, к. 254; АУМ 2, к. 235; АУМ 3, к. 57, 58, 70, 71).

Регіональне картографування дещо уточнює і конкретизує наявну інформацію про поширення цього явища в середньонадніпрянських говірках. У більшості з них функціонування форм 1 ос. одн. теп. часу з фонемою /ѣ/ обмежене всього кількома словоформами, оскільки її нейтралізує фонема /ж/. У північних говірках досліджуваного ареалу зрідка фіксуємо збереження форм *хо⁰ѣу, си⁰ѣу, са⁰ѣу, захо⁰ѣйус'* чи паралельне вживання обох варіантів: *хо⁰ѣу, дохо⁰ѣу, бу⁰ѣу, са⁰ѣу*, але *си⁰жу* (ГПК, с. 82–90), *ни⁰го⁰ѣус'*, *са⁰ѣу* (ГПК, с. 99, 100); *проц'і⁰ѣу, зво⁰ѣу*, але *си⁰жу* (ГПК, с. 49, 50), *захо⁰ѣйус'* (ГЧ, с. 454), *прихожу* (ГПК, с. 31), *хо⁰ѣу, са⁰ѣйу* (ГПК, с. 205–206). У більшості північних і центральних середньонадніпрянських говірок переважає чергування /д/ – /ж/. Відсутність чергування виявляється в південній частині досліджуваних говірок, причому в східній дієслівна форма має наголос на закінченні (у префіксованих формах переходить на корінь), а в західній – на корені: *бро⁰д'ю, при⁰ход'ю* (ГЗП, с. 85), *хо⁰д'ю, си⁰д'ю, по⁰сид'ю* (ГЗП, с. 223, 224), *кру⁰т'ю, скру⁰т'ю, прикру⁰т'ю* (ГЗП, с. 182), *чис⁰т'ю, си⁰д'ю, кру⁰т'ю* (ГЗП, с. 25–28), *при⁰ход'ю* (ГЗП, с. 273), *са⁰д'ю, го⁰д'ус'а* (ТБ), *по⁰сид'ю* (ГЗП, с. 147), *обмо⁰л'от'йу* (ГЗП, с. 149), *об⁰ход'ю, са⁰д'ю* (Вл), *одц'ід'йу* (Кп), *ход'ю, розс⁰ход'йу* (СХ). У тексті: *кру⁰т'ю і не⁰ри⁰весл'о і у⁰се⁰ чисто ... / а йа ото скру⁰т'ю отак не⁰ри⁰весл'о / та оте вири⁰ки отак прикру⁰т'ю та покла⁰ду ни на верх ос'у⁰ди /* (ГЗП, с. 182). Ізогласа, що репрезентує накореневий наголос дієслівних форм 1 ос. одн. теп. ч., проходить такою умовною лінією: Житники Жашківського р-ну – Кути Маньківського р-ну – Шубині Стави, Бужанка Лисянського р-ну – Стара Буда, Озірна, Вільхivecь Звенигородського р-ну – Верхівець, Ямпіль Катеринопільського р-ну Черкаської обл. – Скалева, Вільшанка Новоархангельського р-ну – Успенівка, Копанки, Краснопілка, Паліївка Маловисківського р-ну Кіровоградської обл. (див. карту).

Карта

Карта Поширення особових форм 1 особи однини з наявністю і відсутністю чергування /д/–[ʒ] (ж)/, /з/–[ʒ]/, /с/–[ш]/, /т/–[ч]/ у середньонадніпрянських говірках.

- – [д] → [ʒ], [т] → [ч]: *хо'ʒу, бу'ʒу, си'ʒу, са'ʒу, ко'чу, ли'ч()у, т'рач()у*;
- ◌ – [д] → [ж]: *хо'жу, си'жу, бу'жу, са'жу*;
- ◌ – [д] → [дʲ], [т] → [тʲ]: *хо'д'у, си'д'у, бу'д'у, са'д'у, ко'т'у, ли'т'у, т'рат'у*;
- ◌ – наголос: *хо'д'у, си'д'у, бу'д'у, са'д'у, ко'т'у*.

Дослідники вважають, що форми на зразок *хо'д'у, но'с'у* є вторинними щодо стародавніх за походженням форм із чергуванням приголосних [д]–[ʒ(ж)], [т]–[ч], [с]–[ш], [з]–[ж]. На південно-східній території вони виникли і набули поширеності порівняно недавно. О. Маштабей зазначала, що функціонування цих форм у «полтавсько-київському діалекті», зокрема в говірках Полтавщини, у XVII–XVIII ст. було вужчим, ніж у сучасний їй період, оскільки форми *хо'д'у, но'с'у, во'з'у* просуються із півдня і південного сходу на північ і захід [Маштабей 1955, с. 8–9]. Б. Шарпило вважав, що на південно-східну Полтавщину ці форми були занесені переселенцями з Поділля, а звідти в XIX–XX ст. поширилися на північ і захід. Причину великої поширеності цих форм у говорах південно-східного наріччя, зокрема слобожанському, дослідник убачав не в інтенсивності міграційних процесів, а в неоднорідності говірок

переселенців, яка зумовила розхитування складених раніше систем і уніфікацію форм [Шарпило 1959, с. 38–39].

Дієслівні форми 2 ос. одн. мають у досліджуваних говірках закінчення *-еш*, у ненаголошеній позиції переважає *-иш* (І дієвідміна), *-иш*, *-иш* (II дієвідміна): *наливайиш*, *підкладайиш*, *ставиш*, *повмочайиш*, *покладеш*, *ни найісис'а* (Крж), *піднимиш*, *коляишиш*, *знайиш*, *годуйиш*, *поб'єш*, *змель'иш*, *в'киниш*, *напичеш*, *нид'тагниш*, *понавар'уйиш*, *бачиш*, *уб'їлиш*, *сидиш*, *зробиш*, *розмочиш*, *напушиш*, *навариш* (ГПК, с. 71–81), *їдиш*, *кун'айиш* (Вл), *п'їдиш*, *т'їкай'єш*, *будиш* (Пнч). У тексті: *І ми праником / та'рах / та'рах / та'рах / повмочайиш / повмочайиш / уп'їат' йо'го праником / пот'опайиш / пот'опайиш // надвор'ї викопана така йамка / і наливайиш туди / оце ставиш оце жл'укто туди / і підкладайиш туди і води наливайиш / і во'но там кин'ит' /* (ГЗП, с. 131).

У 3 ос. одн. дієслова I дієвідмини мають флексію *-е*, яка в ненаголошеній позиції може звужуватися до [e^h], [и^h], [и], або усічену основу на *-а*: *висихає*, *висиха*, *вим'їн'уйє*, *сохне*, *зна*, *кида*, *жне*, *витче*, *повимер'зайє*, *покладе* (ГЗП, с. 131–135), *роскида*, *п'їтайє* (ГЗП, с. 100–103), *приби'ва*, *прикл'адає* (ГПК, с. 72, 76), *нав'їажи*, *запр'ага*, *нат'ага* (ГЗП, с. 193), *жор'нуйє*, *кажи^е*, *в'їаже*, *грає*, *приїж'їа*, *підкида* (Пнч), *угада*, *довба* (ГЗП, с. 300–301). В. Німчук припускав, що усічені форми на *-а* можуть сягати давньоруської давнини [Німчук 1994, с. 38]. Важливо зазначити, що, згідно з АУМ, ізоглоса усіченої форми дієслів 3 ос. одн. теп. часу чітко відмежовує середньонадніпрянські говірки з півночі та заходу, вказуючи на одну з їхніх типових ознак [АУМ 1, к. 258; Мартинова 2003, к. 36, 37]. Дієслова II дієвідмини мають закінчення з *-ить*, *-ить* та *-и*, *-е*: *сходе*, *ур'їже*, *виходе*, *ходе* (ГПК, с. 200–216), *заколе*, *їносе*, *п'раве*, *приходе* (ГПК, с. 237–248), *розкоте*, *їчисте*, *робе* (ГПК, с. 226–237), *крутит'*, *робит'*, *розкол'отит'*, *сходить'*, *натопит'*, *нил'убит'* (ГПК, с. 114–118); *ходить'*, *робит'*, *вносит'*, *ставит'*, *коп'ит'* (ГПК, с. 147–156), *приїди*, *нипогл'ади*, *бачит'* (ГЧ, с. 617–620), *ки'пит'*, *забул'котит'*, *виходит'*, *постойт'*, *горит'*, *св'їтит'*, *коси*, *вил'оми* (ГЗП, с. 131–135), *ходи*, *проходить*, *виходи*, *випусти*, *одроби* (ГЗП, с. 284–293), *коси*, *підходи*, *стави* (ГЗП, с. 293–301). *мол'отит'*, *носи*, *коси*, *дир'жит'*, *підходи*, *виходи*, *постойи* (ГЗП, с. 273–283), *косу*, *виходе*, *сходе^h* (Пнч) тощо. Отже, у мовленнєвій практиці діалектоносіїв у ненаголошеній позиції помічаємо нерозрізнення форм дієслів I та II дієвідмін, що, очевидно, спричинює усічення кінцевого *-ть* у закінченні *-ить*, роблячи їх ще більш подібними.

На думку дослідників, своєрідні форми 3 ос. одн. від дієслів II дієвідмини з накореневим наголосом та усіченою особовою флексією *-ить* виникли внаслідок підрівнювання до дієслівних форм I дієвідмини, що засвідчує й використання в текстах: *То було йа'когос' чир'почка дес' там найде / нал'є ол'їйки / то те св'їтло пов'їсе сер'єд хати /* (ГПК, с. 204); *ко'сар' косе / в'їа'залниц'а за ним в'їаже* (ГПК, с. 233); *А в'їн же ж косе / а вона в'їаже / а ше й гри'єбе позад неї* (Пнч), де дієслова обох дієвідмін мають закінчення *-е*. В. Ганцов зазначав, що ґрунт для форм на зразок *ходе*, *робе*, *носе* створило поплутання ненаголошених закінчень I і II дієвідмін *-иш* і *-еш*, *-имо* і *-емо*, *-ите* і, власне, вимовляння в цих закінченнях [e] як [и]. Однак дослідник уважав неймовірною гіпотезу про можливість фонетичного процесу відпадиння *-ть*, оскільки такі форми з'являються тільки без наголосу [Ганцов 1923, с. 32]. В інших працях також зазначено, що уніфікація форм 3 ос. одн. теп. часу

дієслів II дієвідміни відбулася за зразком відповідних форм I дієвідміни, особливо такі форми характерні для слобожанських і степових говірок, у тому числі й для переселенських [Шарпило 1960, с. 13; Бевзенко 1980, с. 134]. У досліджуваних говірках форми 3 ос. одн. від дієслів II дієвідміни з усиченою особовою флексією *-ить* типу *ходе, робе* або *ходи, роби* функціонують здебільшого на периферії їх поширення, виявляючись із різною частотністю: у західному, південному і східному латеральних ареалах, хоч трапляються і в центрі досліджуваних говірок. Можливе й підрівнювання флексій до II дієвідміни: *'кинит' той бур'ак* (ГЧ, с. 457). Для повноти інформації наводимо матеріал із різних груп досліджуваних говірок: *виводи, ул'ази, вискочи, роби, заходи* (ГЗП, с. 80–92), *приходе, ходе, возе, заходе* (ГЗП, с. 72, 88, 103, 106), *виходе, приходе і приходит', косе, по'в'ісе, ни^куне* (ГПК, с. 217–226), *ходе, ни^зам'іте, виходе, приходе, натрусе, учисте, робе, робе'', мол'отит', роз'коте, зроби, п'ідходе, при'возе* (ГПК, с. 130–135); *ни^кунти, ни^викоси, звари, зроби, тужи, обкол'оти* (ГЧ, с. 93–101), *л'оже, ул'ове, пол'оже, закол'е, виходе, приходе, праве* (ГПК, с. 237–248); *уроде, приходе* (ГПК, с. 198–199), *купе, поробе, учине, видаве, ставе, зам'ісе* (ГЗП, с. 251–260), *л'ове, мол'оте, ходи* (ГЗП, с. 225–238), *круте, простеле, пири'сипе, нал'оже, виробе, садове, на'чисте, квасе, м'ісе, сходе, на'суше, рос'паре, зваре, поробе* (ТБ); *ц'іде, пи'че, на'мел'е* (Дм).

У дієсловах із постфіксом *-ся* закінчення *-еть, -ить* мовці не розрізняють, оскільки ненаголошений звук [е] зливається у вимові з [и]: *виби'вайиц':а, по'париц':а, робиц':а* (ГЗП, с. 131–135), *зали'вайиц':а, зипи'вайиц':а, хочиц':а* (ГПК, с. 104, 152, 246), *заси'пайиц':а, б'ілиц':а, о'писуйиц':а* (ГПК, с. 198–199), *пригодиц':а, наб'ірайиц':а, ви'ковзайиц':а, на'кривайиц':а, в'кутуйиц':а, по'париц':а* (ГПК, с. 200–216), *с'ад'уйиц':а, пири'жар'уйиц':а* (СХ), *викрут'уйиц':а* (Дм). У західній частині говірок середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя в таких формах відсутнє подовження: *важиц'а, кладиц'а, втопиц'а, приган'айиц'а*, але *нази'вайиц':а* (Вл), *сти'чец'а, кидайиц'а, колиц'а* (Нд), що виявляє вплив суміжних подільських говірок південно-західного наріччя.

Словозміну дієслів теп. і майб. часів у множині представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Особові форми дієслів теперішнього та майбутнього часу доконаного виду (множина)

Дієвідміна	Особові закінчення дієслів		
	1 особа	2 особа	3 особа
I	-емо, -имо, -імо, -ем, -е''м, -и''м, -им, -ім	-ете, -и''те, -ите,	-ут'
II	-имо, -імо, -им, -ім	-ите, -ите'', -іте	-ат'

У 1 ос. мн. засвідчено закінчення *-емо*, у ненаголошеній позиції *-и''мо, -имо* (I дієвідміна), *-имо, -імо* (II дієвідміна), які функціонують паралельно з усиченими варіантами *-ем, е''м, -и''м, -им, -ім*: *йди'мо, приходим* (Ш), *садовимо, заволочим, кажим, варимо, пичи'мо, мелимо, с'ійим, заробл'айим* (ГПК, с. 198–199), *випе'ри'емо, погул'айимо, зби'райимос'а, п'ідим, по'робимо, пона'ходимо, понал'амуйим* (ГЗП, с. 131–135); *гризем, ти'чем, кидайи'ем, думайимо, веи'штайи'мос'а, робимо, держим, кормим, будим, йїдим, соб'ірайим, намоч'уйим, сц'ід'уйим, ви'качує''м* (Пнч) тощо. У тексті: *У 'р'ічц'і 'мочимо їх / а то'д'і виб'ірайимо 'мат'ірку / молотимо на 'с'іміа / бо*

це п'лоск'ін' та'ка 'наче на те / а то'д'і 'мат'ірку **виб'ірайим** / **мо'лотим** / с'ім'я / у 'р'ічч'і 'мочимо і во'но 'вимокне / то'д'і на би'тел'н'у **біем** / 'терниц'а / пот'рем / но'гами пом'нем / (ГПК, с. 201); *Оце отако'го покладаем було сно'п'ів по 'дес'ат' і таскайим до ст'іжка / і це прини'сем і сам'і кидайи'ем / і вилазим і скла'дайи'ем* (Пнч). Отже, флексія -имо (-им) властива не тільки дієсловам II дієвідміни, а I, якщо звук [e] потрапляє в ненаголошену позицію: *нат'рем, попе'рем, але за'товч'уйим, накла'дайимо, випе'райим, 'мочим, вики'дайим, си'дим, по'л'ітим*; у тексті: *Ви'чер'у 'варимо у 'тому кот'ол'ку / бу'л'о 'б'іли'іс'т' 'хочимо гал'ушки /, то'д'і ото си'ди'мо дми'мо / дми'мо* / (ГЗП, с. 134).

У 2 ос. мн. фіксуємо флексії -ете, -ите, -іте; найчастіше трапляється закінчення -ите, що наявне не тільки в дієслівних формах II дієвідміни, а й I в ненаголошеній позиції: *знайите* (ГЗП, с. 304), *можите, хочите, 'місите, рос'кач'уйите* (Кп), *уйав'л'айите", дос'таните, принисит'е* (ГЗП, с. 131–135), *одпасит'е, ни пи'шите", знайите, 'чуйите* (ГЗП, с. 260–273), *'б'ігайите, 'робите, встав'л'айите* (Ш), *знайи'те, осту'пайитес'* (Вл): *'Дос'в'ітки бу'л'и 'раниш / зби'райимос'а в од'ну 'хату / так 'каже ж / йак принисит'е кара'с'іру і со'ломи дос'таните / шоб прото'пит' / і кара'с'іру /* (ГЗП, с. 132–133). Використання таких форм у текстах обмежене, оскільки мовець веде розповідь від першої особи однини чи множини чи в минулому часі в множині.

У формах 3 ос. мн. функціонують закінчення -уть (для I дієвідміни) та -ать (для II дієвідміни), які зазвичай чітко розрізняють: *'моч'ат', зби'райут', роз'бовтуйут', би'рут', 'кажут', би'рут' і пи'рут', на'т'агуйут', на'низуйут', 'суш'ат', за'пал'ат', пос'тавл'ат', зас'в'іт'ат', ут'агнут', 'вир'іжнут', ізоб'іут', із'робл'ат', 'витопл'ат', на'ц'ід'ат', із'і'рвут'* (ГЗП, с. 131–135), *'с'ійут', мнут', 'мичут', по'б'мирзайут', 'с'ійут', с'тавл'ат', ви'мочуйут', рвут', т'іпайут', мнут', 'мичут'* (ГПК, с. 71–82), *'кидайут', скла'дайут', із'воз'ат', з'нос'ат', поси'пайут'* (Кп), *при'вод'ат', розд'і'вайут', ви'зут', нан'і'майут', тан'ц'уйут', 'мучат'* (СХ) та ін. У тексті: *Ко'нопл'і 'с'ійут' / а то'д'і во'ни 'зийдут' / **виб'ірайут'** / **виб'ірайут'** п'лоск'ін' / і це 'моч'ат' /* (ГПК, с. 201). Зрідка трапляється поплутання закінчень I та II дієвідмін, зокрема на 556 дієвідмінюваних форм у говірці таких випадків виявлено тільки два: *а там л'о'пату 'держут', 'ор'ат' п'лугом* (ГЧ, с. 454).

За наявності постфікса сполуку -ться внаслідок обопільної асиміляції за місцем і способом творення реалізують звуки [ц'а]: *прив'ял'ац'а, нази'вайуц'а, с'п'ізн'ац'а* (ГПК, с. 200–216), *зби'райуц'а, т'чуц'а, нази'вайуц'а, хо'вайуц'а, прив'іязууц'а, при'дав'л'уйуц'а, зати'райуц'а, повиби'вайуц'а, 'крут'ац'а* (ГЗП, с. 253, 260–273), *розгов'л'айуц'а, нагул'айуц'а* (СХ), чи західній і південно-західній частинах ареалу [ц'а]: *пири'мазууц'а, розд'і'вайуц'а, с'тавл'ац'а* (Кп), *див'л'ац'а, зог'нуц'а, кол'уц'а* (Пнч), *кла'дуц'а* (Вл).

У більшості середньонаддніпряньських говірок кінцевий звук [Г] м'який, тільки в трьох крайніх говірках східної зони та в західній частині ареалу (східноподільських говірках. – Г. М.) він твердий: *с'тавл'айут, нази'вайут, намоч'уйут, 'йідут, зайіж'зайут, с'і'чут, обр'і'зайут, за'сол'уйут шан'куйут, 'робл'ат, до'сушуйут, сти'раут, пи'рут, розсти'лайут, 'йідут, скла'дайут, виби'вайут, запр'а'гайут, ви'нос'ат, вили'вайут, ставл'а'йут, з'воз'ат, 'нос'ат, скла'дайут, випус'кайут, йі'д'ат, зн'і'мазут, 'наймут, ждут, і'дут, ви'в'іришуйут, скла'дайут* (ГЗП, с. 284–293). У реченні: *По'том 'топл'ат п'іч' / заготов'л'айут за'ран'і ж гри'ч'аний 'ноп'іл'ше ж з 'осини / йак 'топл'ат 'печ'і*

/з'начит' грич'аний /поп іл заготовл'айут /уч'аву'ни жу ви'л'ик і заси'пайут цей /поп іл /нали'вайут /воду /сунут у п'іч' /кип'їд'т'ам / (ГЗП, с. 288).

Синтетична форма дієслів майбутнього часу недоконаного виду функціонує паралельно з аналітичною: *'житиму* (ГЧ, с. 173), *ро'битиму*, *слу'житиму* (ГЧ, с. 262), *хо'дитиму*, *'їїстиму* (ГЧ, с. 299, 303), *сто'їатиме*, *з'натиме*, *с'їдатиме*, *са'дитиме*, *пров'їр'атиме* (ГЧ, с. 134, 171, 177), *ї'тимут'*, *нау'чатимут'*, *нис'тимут'*, *хо'дитимут'*, *'їїстимут'* (ГЧ, с. 198, 222, 343, 369, 460) та *'будим судит'*, *'будим узна'ват'*, *'будим ве"р'тац':а*, *'будим на'д'їйац':а*, *'будим ви'чер'ат'* (ГЧ, с. 169, 235, 260, 271), *'будим лу'зат'*, *'будите гу'л'ат'* (ГЗП, с. 131–135), *'будим дир'жат'*, *'будим хоро'нит'*, *'будим хо'ват'*, *'будим думат'*, *'будут' хрис'тит'*, *'будим 'їїсти*, *'будут' рос'ходиц':а* (ГПК, с. 52, 83, 85, 300), однак у текстах вони трапляються зрідка, оскільки розповіді мовців переважно про минуле та сучасне життя.

Форми наказового способу також можуть мати синтетичну форму: 2 ос. одн. – *йди поди'вис'* (Ш), *нар'ви*, *ну ди'ви*, *ка'жи ско'рен'ко* (ГЗП, с. 131–135), *'Боже сохр'ани*, *би'ри / би'ри й ни ск'їс'н'айс'а* (ГЗП, с. 83–88), *кол'и'ши*, *поп'робуй* (Хц), *в'гадуй*, *хо'ди*, *вти'рай* (ГЗП, с. 293–300), *ко'си*, *ва'ри*, *ко'си*, *май* (ГЗП, с. 260–273), 2 ос. мн. – *б'їж'їт'*, *поди'в'їц':а* (Дб), *ви вїа'в'їт'* (ГЗП, с. 85), *о'це ж ди'в'їц':а*, *'бач'те* (ГЗП, с. 103), *рос'казуйте* (О), *вста'вайте* (ГЗП, с. 221), *да'вайте"* (ГЗП, с. 262), *п'їд'їт'*, *одни'с'їт'*, *з'дайте* (ГЗП, с. 251–260). У тексті: *Бу'л'о 'мати 'каже / ни сп'ї'шш і ни ро'би / шоб ни бу'л'о /сукровотн'ів /* (ГПК, с. 228); *А'утром 'мати 'буди / за 'ноги / вста'вай / си'нок / їди / он у'же брига'д'їр приї'шов /* (ГЗП, с. 262) та аналітичну з використанням часток *хай*, *нихай*: *хай би'ре*, *хай ї'дут'*, *нихай її'д'ат'* (Дб), *хай по'їїде* (ГЗП, с. 31), *хай го'рит'*, *нехай не"ре"ї'де* (ГЗП, с. 44, 47), *хай ос' 'л'уди пот'верд'ат'*, *нихай 'с'аде* (ГЗП, с. 52, 54), *хай хот' заб'ї'райут'* (ГЗП, с. 64), *нихай сто'їат'* (ГЗП, с. 75). У тексті: – *'Кол'а / у'р'їж ми'н'ї х'л'їба шма'ток / – Х'їба їа їо'го ни'чу / хто ни'че / той хай і 'р'їже* (ГПК, с. 300). Форм 1 та 2 ос. мн. у текстах небагато, що зумовлено як комунікативною метою розповіді – повідомлення фактів, так і вужчим використанням їх у мовленні. Зрідка її замінює аналітична форма з часткою *давай* і дієсловом дійсного способу майбутнього часу: *Да'вай на'ложим г'їрк'ів / заб'їем і в'погриб їїх о'пустим* (ГПК, с. 152); *ї в'їн'о'то ко'мандуїє 'нами / да'вайте" ста'ват' на'об'їд* (ГЗП, с. 262).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, ретельний аналіз словозміни, функціонування й поширення особових дієслівних форм у середньонадніпряньському ареалі уможливив удокладнення системи особових флексій дієслів теперішнього та майбутнього часу доконаного виду I та II дієвідмін, увиразнення тенденції до їх нерозрізнення в 2 та 3 особах однини й 1 та 2 особах множини внаслідок нейтралізації протиставлення /e/ : /и/ в ненаголошеній позиції, вирізнення специфіки словозміни та динамічних процесів у ній більш ніж за півстоліття. Також з'ясовано особливості функціонування дієслівних особових форм у різних зонах досліджуваного діалектного континууму, уточнено їх поширення. Важливо, що результати цього дослідження підтверджують визначальну тенденцію розвитку середньонадніпряньських говірок, виявлену за свідченнями їхньої фонетики та фонології: у центрі ареалу поширені явища, характерні для системи діалекту, тоді як на периферії з'являються елементи, зумовлені міждіалектною взаємодією.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні функціонування в середньонаддніпрянських говірках дієслівних форм із постфіксом *-ся* з активним і пасивним значеннями.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко, С. П. (1980). *Українська діалектологія*. Київ, 244 с.
- Бузук, П. (1929). Діалектологічний нарис Полтавщини. [У:] *Український діалектологічний збірник*. Кн. 2. О. Н. Синявський, А. Ю. Кримський (ред.). Київ, с. 159–197.
- Вашенко, В. С. (1957). *Полтавські говори*. Харків, 538 с.
- Вихованець, І. і Городенська, К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ, 398 с.
- Ганцов, В. (1923). *Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою)*. Київ, 67 с.
- Гнедыч, П. (1915). *Материалы по народной словесности Полтавской губернии Роменский уезд*. Вып. 1. Полтава, с. IV–X.
- Дорошевич, О. (1915). Сторінка для характеристики говірки с. Хоцьок Переяславського повіту на Полтавщині. [У:] *Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука*. Київ, с. 113–114.
- Жилко, Ф. Т. (1958). Деякі питання класифікації говорів української мови у світлі даних лінгвістичної географії. [У:] *Філологічний збірник*. Київ, с. 73–95.
- Жилко, Ф. Т. (1955). *Нариси з діалектології української мови*. Київ, 315 с., карта.
- Йогансен, М. (1927). Фонетичні етюди. Замітки з нагоди фонетики м. Шишак на Полтавщині у зв'язку з літературною вимовою. [У:] *Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри мовознавства*. Київ, с. 19–55.
- Максимович, М. А. (1980). К истории малорусского языка. [У:] *Собрание сочинений*. Т. 3. Языкознание, история словесности. Киев, с. 183–344.
- Мартінова, Г. (2012). Інфінітив у середньонаддніпрянських говірках. [У:] *Мовознавчий вісник*. Зб. наук. праць. Вип. 14–15. Г. І. Мартінова (відп. ред.). Черкаси, с. 96–104.
- Мартінова, Г. (2003). *Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика*. Черкаси, 365 с.
- Матвіяс, І. Г. (1990). *Українська мова і говори*. Київ, 164 с.
- Маштабей, О. М. (1955). Актовые книги полтавского городского уряда как источник исторического изучения Полтавско-киевского диалекта. Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)». Киев, 15 с.
- Михальчук, К. П. (1872). Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины. [У:] *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край*. Т. 7. Санкт-Петербург, с. 453–512.
- Лисенко, П. С. (1960). Деякі морфологічні особливості говірок правобережних (середніх) районів Черкащини. [У:] *Середньонаддніпрянські говори*. Збірник статей. Київ, с. 22–43.
- Могила, А. П. (1960). Словозміна в говірках середньої Черкащини. [У:] *Середньонаддніпрянські говори*. Збірник статей. Київ, с. 44–64.
- Німчук, В. (1994). Проблема українського діалектогенезу. [У:] *Проблеми сучасної ареалогії*. П. Ю. Гриценко (відп. ред.). Київ, с. 25–47.
- Новицкий, И. П. (1872). Программа для указания особенностей мѣстных народных говоров в Южной России, по пунктамъ которой записаны помѣщаемые ниже матеріалы. [У:] *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край*. Т. 7. Санкт-Петербург, с. 527–537, 580–581.
- Ткаченко, Б. (1927). Деякі морфологічні інновації в лівобережних південних говорах. [У:] *Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри мовознавства*. Київ, с. 123–131.

Шарпило, Б. А. (1960). Сравнительно-историческая характеристика украинских говоров восточной Слобожанщины (Старобельщины). Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)». Киев, 24 с.

Шарпило, Б. А. (1959). *Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови*. Луганськ, 53 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

АУМ 1 – *Атлас української мови* (1984). В 3-х т. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. Київ.

АУМ 2 – *Атлас української мови* (1988). В 3-х т. Т. 2. Волинь, Наддніпрянина і суміжні землі. Київ.

АУМ 3 – *Атлас української мови* (2001). В 3-х т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. Київ.

ГПК – *Говірки Південної Київщини* (2008). Збірник діалектних текстів. Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина (упорядн.). Черкаси, 370 с.

ГЗП – *Говірки Західної Полтавщини* (2012). Збірник діалектних текстів. Г. І. Мартинова (упорядн.). Черкаси, 325 с.

ГЧ – *Говірки Черкащини* (2013). Збірник діалектних текстів. Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран (упорядн.). Черкаси, 870 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ГОВІРОК

Дм – Дмитрівка Знам'янського р-ну, НВ – Нижчі Верещаки Олександрійського р-ну, Дбр – Дібрівка, Пн – Панчеве Новомиргородського р-ну, Кп – Копанки Маловисківського р-ну, Вл – Вільшанка, Кл – Калинівка, Нд – Надлак, Рж – Ржева, СХ – Скалевські Хутори Новоархангельського р-ну, ТБ – Талова Балка Світловодського р-ну Кіровоградської обл.

*Подано до редакції 20.10.2018 року
Прийнято до друку 16.11.2018 року*